

Мурзановська А. В.,

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри кримінального процесу*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Однією з важливіших проблем удосконалення кримінального процесуального законодавства є формування інституту кримінально-процесуальної відповідальності, адже досягнення мети та завдань кримінального провадження неможливе без надійного механізму забезпечення захисту від неправомірної поведінки всіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Аналізуючи існуючі на сьогодні точки зору щодо визначення концепцій та підходів до розуміння кримінально-процесуальної відповідальності, можна виділити наступні: як реалізації санкції кримінальної процесуальної норми (Г. М. Ветрова); як реалізації кримінальної відповідальності (Я. О. Мотовіловкер); визначення як позитивної та негативної відповідальності (Г. М. Ветрова, З. Ф. Ковріга); як реалізації тільки штрафних санкцій кримінальної процесуальної норми (В. М. Корнуков, І. Л. Петрухін); як міжгалузевого інституту, коли кримінально-процесуальне правопорушення розглядається і як дисциплінарний проступок, і як адміністративне правопорушенням, і як злочин (І. Л. Петрухін, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло); як комплексної відповідальності, коли кримінально-процесуальна відповідальність супроводжується дисциплінарною, матеріальною (С. Г. Ольков) та взагалі заперечення існування такого виду відповідальності (І. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин, В. Є. Клюков, В. Г. Даєв).

З нашої точки зору, кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, передбаченої нормами кримінального процесуального права за протиправну поведінку в сфері кримінального провадження та може бути визначена як існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, що передбачені санкцією кримінально-процесуальної норми.

Кримінально-процесуальна відповідальність має свої специфічні властивості, які, на думку П. С. Елькінд, полягають в наступному: 1) фактичною підставою може бути лише кримінально-процесуальне порушення, тобто поведінка, що заборонена нормами саме даної галузі права; 2) юридичною підставою застосування кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінально-процесуального права; 3) суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності можуть бути лише суб'єкти кримінального судочинства, а точніше тільки гро-

мадяни, які мають в кримінальному судочинстві особистий правовий інтерес, та ті що представляють інтереси інших суб'єктів, а також ті, які здійснюють допоміжні функції; 4) кримінально-процесуальна відповідальність завжди знаходить свій вираз в формі правовідношення [1, с. 97–105].

Серед ознак процесуальної відповідальності також називають: застосування її виключно до учасників процесуальних відносин; її подвійний характер; що вона є особливою формою державного примусу; підставою для використання її заходів є вчинення правопорушення, передбаченого відповідною правовою нормою, шляхом невиконання або неналежного виконання суб'єктом свого процесуального обов'язку, повноважень державного органу або посадової особи, а також зловживання ним своїми процесуальними правами [2, с. 6]. Проте, не можна погодитись з визнанням подвійного (позитивного та негативного) характеру відповідальності, а зловживання процесуальними правами розглядається як різновид правопорушення. В свою чергу, В. В. Рожнова підкреслює, що основною ознакою кримінально-процесуальної відповідальності, як й будь-якої юридичної відповідальності, є наявність елементів покарання, хоч головною метою при цьому є виховання поваги до кримінально-процесуального закону, стимулювання належного виконання учасниками кримінального судочинства вимог закону і покладених на них обов'язків [3, с. 108].

І. Л. Трунов та Л. К. Трунова, зазначали, що вводячи в науковий обіг та пропонуючи ввести в законодавство новий вид юридичної відповідальності, необхідно вказати на її особливості, до яких, на їх думку, відносяться: 1) заходи кримінально-процесуальної відповідальності є наслідком порушення норм кримінально-процесуального закону; 2) знаходять свій вираз в негативній державній оцінці; 3) заходи кримінально-процесуальної відповідальності знаходять свій вираз у позбавленні або обмеженні особи, до якої вони застосовуються, її особистих або майнових прав; 4) можуть застосовуватися до будь-якого учасника кримінального провадження; 5) застосовуються в зв'язку з кримінально-процесуальною діяльністю в рамках кримінально-процесуальних відносин; 6) особлива форма застосування відповідних заходів; 7) санкції тут не завжди прив'язані до диспозиції, тобто до опису правопорушення [4, с. 44–45].

Враховуючи вище викладене, можна зазначити, що особливості кримінально-процесуальної відповідальності полягають в наступному: встановлення нормами кримінально-процесуального права (галузева належність та юридична підстава); настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення (фактична підстава); існує в формі кримінально-процесуального правовідношення; суб'єктом такої відповідальності може висувати тільки відповідний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності; знаходить свій вираз у накладенні на правопоруш-

ника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

Визначення поняття та ознак кримінально-процесуальної відповідальності має не тільки теоретичне, а й велике практичне значення. Як зазначала З. Ф. Ковріга, призначення процесуальної відповідальності в механізмі правового регулювання визначають дві її функціональні особливості: 1) охороняти від порушень норми кримінально-процесуального права — загально визначені правила поведінки суб'єктів кримінального судочинства; 2) сприяти досягненню ефективного результату при реалізації норм кримінального та інших галузей права в сфері кримінального судочинства [5, с. 117].

Також, цілком можна погодитись з думкою, що однозначна позиція щодо розуміння кримінально-процесуальної відповідальності має важливе значення для характеристики зловживань у сфері кримінального процесу як різновиду процесуального правопорушення [6, с. 96]; відповідальність учасників кримінального провадження за невиконання чи неналежне виконання вимог кримінального процесуального законодавства є однією з гарантій досягнення завдань кримінального процесу [7, с. 107].

Крім того, кримінально-процесуальну відповідальність слід розглядати як гарантію забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Як зазначає Л. В. Мединська, одним із основних завдань розробників нового КПК України було забезпечення процесуальної рівності сторони захисту та сторони обвинувачення, яка виражається не лише у рівності прав, а й у рівній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків у межах визначеного процесуального статусу [8, с. 465, 467], чим і визначається значення кримінально-процесуальної відповідальності. Так, наприклад, як зазначається в літературі, ефективність здійснення слідчим покладених на нього процесуальних обов'язків прямо залежить від заходів відповідальності, які можуть бути застосовані в разі незаконної його діяльності. Тобто повинні існувати заходи процесуального впливу на слідчого, які відповідно до кримінально-процесуального закону регулювали б його діяльність [9, с. 7]. Розглянувши та проаналізувавши санкції відповідних кримінально-процесуальних норм, Л. В. Гаврилюк зазначає, що заходи кримінально-процесуальної відповідальності виконують охоронну, регулятивну, правовідновлюючу та компенсаційну функції, але головне призначення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона є заходом відновлення порушеної законності при здійсненні слідчим процесуальної діяльності. Розроблення поняття кримінально-процесуальної відповідальності є важливим, оскільки основою даного виду відповідальності є забезпечення законності, попередження та припинення правопорушень серед слідчих, вирішення таких завдань кримінального судочинства, як виключення

свавілля з боку органів досудового слідства, попередження та запобігання злочинності, захист прав і законних інтересів громадян, які беруть у ньому участь [9, с. 8, 5].

Розвиваючи ідеї концепції кримінально-процесуальної відповідальності, розробленої З. Ф. Коврігою, І. Н. Чеботарьова пов'язала питання кримінально-процесуальної відповідальності з питаннями правового статусу особи в кримінальному провадженні, в результаті чого запропонувала включити кримінально-процесуальну відповідальність окремим компонентом в правовий статус особистості, так як вона ставить особу у визначене положення по відношенню до держави, суспільства, іншим громадянам, примушуючи утримуватися від здійснення певних дій (позитивна) або відповідати за їх вчинення (негативна) [10, с. 24]. І хоча ми не поділяємо думку про існування позитивної відповідальності, значення кримінально-процесуальної відповідальності як складового елемента процесуального статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності уявляється вельми важливим, тим більше, що це знайшло підтримку і у сучасній доктрині [11]. Так, досліджуючи питання правового статусу, Л. Я. Стрельбицька дійшла висновку, що системний аналіз положень КПК України щодо правового положення учасників кримінального провадження дає змогу вважати, що елементами процесуального статусу кожного з них обов'язково є: права, обов'язки та відповідальність, які і підлягають окремому дослідженню в розрізі статусу засудженого, ... а також гарантії реалізації прав засудженого [11, с. 28].

Таким чином, значення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона забезпечує відповідність поведінки суб'єктів кримінального провадження нормам кримінального процесуального права, слугує укріпленню законності, забезпечує дотримання приписів кримінального процесуального права державними органами та посадовими особами, що здійснюють кримінальне провадження, забезпечує виконання обов'язків суб'єктів кримінального провадження, являє собою специфічний процесуальний засіб забезпечення кримінально-процесуальних відносин та є гарантією виконання процесуальних обов'язків. І в кінцевому підсумку має сприяти ефективності кримінального провадження як складного правозастосовного процесу реалізації норм матеріального права.

Література

1. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькин. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — 143 с.
2. Мелихов В. А. Процессуальная ответственность как особая форма государственного принуждения (теоретико-правовой анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. А. Мелихов. — Саратов, 2011. — 20 с.
3. Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства // Право України. — 2000. — № 11. — С. 106–109.

4. Трунов И. Л. Меры пресечения в уголовном процессе / И. Л. Трунов, Л. К. Трунова. — Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. — 356 с.
5. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность / З. Ф. Коврига. — Воронеж, 1984. — 191 с.
6. Удалова Л. Д. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія / Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло. — Київ : Данкор, 2010. — 176 с.
7. Білокінь Р. М. Відповідальність захисника за порушення норм кримінального процесуального законодавства // Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали V Міжнар. наук. конф. (Одеса, 14 листоп. 2015 р.) / уклад.: І. В. Глов'юк, О. В. Малахова, Л. Ю. Чекмарьова ; відп. за вип. М. М. Стоянов. — Одеса, 2015. — С. 307–308.
8. Мединська Л. В. Кримінально-процесуальна відповідальність сторін кримінального провадження // Університетські наукові записки. — 2013. — № 3. — С. 463–468.
9. Гаврилюк Л. В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гаврилюк Людмила Володимирівна ; Київ. нац. ун-т внутр. справ МВС України. — Київ, 2009.
10. Чеботарева И. Н. Обвиняемый в стадии предварительного расследования современного российского уголовного процесса: статус, гарантии прав и законных интересов / И. Н. Чеботарева. — Курск, 2005.
11. Стрельбицька Л. Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Стрельбицька Леся Ярославівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2015. — 20 с.